

A közép-európai kis nemzetek jövője

Nemzeti identitások Közép-Európában

MUNKAHIPOTÉZIS

Az Europa Institut Budapest a Széchenyi-pályázaton a fentebbi című téma kidolgozására nyert megbízást. A téma kidolgozása konferenciák szervezését, tanulmánykötet, illetve cselekvési program kidolgozását jelenti. A pályázaton kérdésfeltevésünk a következő volt:

„A közép-európai kis nemzetek jövője Európa gondolkodóit és politikusait egyaránt foglalkoztatja. Vajon Európa a nagy nemzeti kultúrák kontinense lesz, az angolé, a németé, a franciaé, az oroszé, a spanyolé, vagy pedig megtalálják helyüket az új Európában a kis nemzetek is? Hogyan érvényesíthetők e kis nemzetek, mindenekelőtt a közép-kelet-európai kis nemzetek érdekei az ezredfordulón? Melyek az eszközök a *nyelvi kultúrák megőrzésének*? Milyen szerepet vállalhat és kell, hogy vállaljon az állami kultúrpolitika, a privát szféra, a kulturális-tudományos autonómiák: folyóiratok, tanszékek, kutatóintézetek, az abban helyet foglaló értelmiség ennek a *sokszínű közép-kelet-európai kultúrájának a megőrzésében*? Az értelmiség közvélemény-formáló hatása az informatikai eszköztár bővülésével mind nagyobb lesz. Hiszen kezében van az autonóm szervezetekbe tömörülő felső szintű képzés, a tv, a rádió, a napilapok és folyóiratok. Milyen kihatása lehet az Európai Unió, valamint a NATO kiterjesztésének a közép-kelet-európai etnikai konfliktusokra? Hogyan történhet azoknak feloldása?”

Az alábbiakban vitatásra bocsátjuk munkahipotézisünket.

I. A „kis nemzetek” fogalma

A *kis nemzetek fogalma* tisztázatlan. A nemzetközi irodalom ezért időzójelben használja. Egyetlen objektív kritérium létezik: az azonos nyelvet beszélők csoportosításai. Egyesek ún. „nagy nemzetnek” az ENSZ által hivatalosan elfogadott hat nyelvet (angol, francia, spanyol, arab, kínai, orosz) beszélő nemzeteket és a két, politikai okokból mellőzött nyelvet (német, japán) beszélőket nevezik. Ezért is: habár meggyőződésünk a projekt tematikájának indoklása, vitathatónak tartjuk a téma megközelítésének útját. A „nemzet-határozást” indokolt vizsgálni, hiszen a *nemzethez tartozást* „megvallás”-nak tekintjük.

Vitatható – tudjuk – a *nemzet fogalma* is. A magunk részéről a nemzetet nyelvi-szokásrendi, érzelmi közösségnek tartjuk, amelyhez az egyén megvallás alapján tartozik. Így elképzelhetőnek tartjuk, hogy az egyén egy időben két vagy több nemzeti identitást is megélhet.

Mi, a magunk részéről, a *közép-kelet-európai térséget* hagyományosan területigazgatási rend szerint határozzuk meg: idetartozandónak véljük észak-déli irányban a Balti-tenger és az Adria, nyugati-keleti irányban Németország és Ukrajna között fekvő területet. Tárgyalni kívánjuk a következő nemzeteket: lengyel, cseh, szlovák, szlovén, magyar, horvát, szerb, román, valamint a térségben államot nem al-

kotó, de ún. államnemzeti kisebbségként élő németeket.

A téma körülhatárolásakor leszögezni kívánjuk: a nemzeti kisebbségek kérdését egyik altémaként kezeljük, de a témához tartozandónak tartjuk.

II. Feltételezések a jövőről

1. Ipari-technikai forradalom és globalizáció

A közép-kelet-európai térség jelenleg a világméretű ipari-technikai forradalom és az ezzel együtt járó gazdasági, politikai és kulturális globalizáció időszakában él. Ennek kihatása még beláthatatlan az egész emberi érintkezéskultúrára. A projekt célja éppen az, hogy a nemzeti összetartozás tudatának várható alakulását és a „történelem befolyásolásának” a lehetőségeit és értelmét vitassa.

Az ipari-technikai forradalomban mi kulturális-antropológiai forradalmat látunk: a chippel kezdődő mikroelektronikai és tömegkommunikációs forradalom átalakítja az emberek egész napi érintkezéskultúráját, az új kultúrákövetési lehetőségek új közösségalkotó tényezőket erősítenek meg.

2. Identitáspluralizmus

Az emberiség egész történelme folyamán identitáspluralizmusban élt. Kiindulópontunk: az új ipari-technikai forradalom növeli a társadalomban az individualizmust. Az új kultúrközvetítő eszközök lehetővé teszik, hogy az egyén a közösségi ismeretszerzési formáktól (iskolarendszer) elszakadva szerezz be ismereteket és fogalmazza meg viszonyát természeti és emberi környezetéhez. Az ember eddig is egyszerre többféle identitást élt meg: nembéli, családi, életkor, szociális, szakmai, nemzeti, állampolgári, községi, politikai etc. alapon. Ezek az identitásformák máris „szaporodnak” és közösségi összetartó erőkké merevednek. (Például környezetvédők, hobbi, sport stb. alapú identitások.) Az individualizmus következtében az emberek az identitások szerkezetét (azaz fontosságai sorrendiségét) a maguk számára gyakrabban fogalmazzák újra, mint korábban. Életük egyik szakaszán lehetséges, hogy a nembéli vagy életkori, másik szakaszán a nemzeti vagy szociális vagy állampolgári vagy egyéb identitások döntőek. (Azaz más rangsorba állítják a különböző identitásokat.)

A 19–20. század az állampolgári-politikai identitások túlsúlyát hozta. Ennek magyarázata az utóbbi két évszázad nagy történelmi élménye, a modern területigazgatási rendszerek kiépülése, amely az emberiség szellemi és anyagi erőifejtésének óriási felindulását hozta. Feltételezésünk: a 21. század a fent említett körtevezők következtében meg fogja bontani az állampolgári identitás eme egyeduralmát. Sőt, feltételezésünk: akár egyszerre több nemzethez, vagy több államhoz is érezhet azonos erősségű identitást az egyén.

3. Nemzeti identitás – kultúrnemzet

Feltételezésünk az, hogy a nemzeti identitás a 21. század egyik alapvető identitása lesz. A 19–20. század nagy törekvése volt (a francia forradalom fogalmazta meg először), hogy az állampolgári és a nemzeti azonosságot egyazon alapra helyezze. A nemzet első számú kritériuma az lett (kimondva vagy kimondatlanul), hogy területigazgatási egységet képes alkotni és abban többségi helyzetet elfoglalni. (Államnemzet.) A mi felfogásunk szerint vissza kell nyúlni az államnemzet előtti évszázadokhoz, hogy felismerjük: a nemzeti identitás különböző elemei (etnikai tudat, nyelvi azonosság, szokásrendi azonosság) több százezer év óta éltek az emberi nem sajátosságaként. Ezek a tudati-érzelmi közösségszervező erők még nem tudni milyen mértékben, de a 21. században is jelen lesznek. A nemzetet elsősorban tehát kulturális alapon határozzuk meg és ezért használjuk a 20–21. századra alkalmazva a herderi „kultúrnemzet” fogalmát. Nem becsüljük le az állam (illetve a területigazgatási rendszer) szerepét a nemzeti identitások megtartásában. De úgy látjuk: az állami igazgatási, szociális-kulturális szolgáltatási fognak erősödni a 21. században és ezen szolgáltatások között lesz a nemzeti kultúra karbantartása is.

A kultúrnemzet az államhatároktól függetlenül a magukat azonos nemzetiségűnek vallók közössége.

4. Területigazgatás és nemzethez tartozás

Az új ipari-technikai forradalom és a globalizáció az egyén szellemi- és mozgásrádiuszát gyorsan növeli. Feltételezésünk: a lakóhely (azaz az igazgatási egység: állam, régió, község stb.) szerinti identitás primátusa megmarad, mindenekelőtt az adófizetés és ezzel a közösségi adminisztráció fenntartása miatt. De megerősödnek a kulturális alapon kialakuló identitások is, ami a homo ludens fontosságának felismeréséből származik.

Az általunk vizsgált közép-kelet-európai térségben a területigazgatás szerinti beosztás alapján keletkezett identitások a 20. században erősödtek fel. De az állampolgári identitás nem tudta a kultúrnemzeti identitást olyan mértékben maga alá gyűrni, mint Nyugat-Európában. Ennek oka: a térségben a területigazgatási határok soha nem igazodtak az etnikai-nemzeti szállásterület határaihoz. Az erre tett kísérletek mind csődöt mondtak (1918–20, 1938–41, 1945–47, 1991–92), vagy végtelen szenvedést hoztak a térség társadalmának. Ezért a nemzeti kérdés taglalása a térségben rendkívül fontos a terület „emberi jövőjére” vonatkozóan.

5. Nemzeti többség és kisebbség

A kisebbségi sorson leolvasható (legyen szó nemzeti, vallási kisebbségről) a társadalmi berendezkedés humanizmusa. A nemzeti kisebbségek megmarad-

sa a térség szokásrendi sokszínűségének feltétele. De közvetlen haszna is erős: amennyiben erősödni fognak a regionális – állami határoktól független – gazdasági-kulturális kapcsolatok, annyiban a határok másik oldalán élő kisebbségi anyanyelvű lakosság a határokon átlépő kapcsolatrendszerek helyi szervezői lehetnek.

6. A nemzeti identitások „ápolása”

Meggyőződésünk: a nemzeti kultúrák megmaradása emberi-politikai döntés kérdése is. A nemzeti identitások megmaradása az emberi sokszínűség megmaradásának kérdése is. Ezért a nemzeti identitás ápolása az adófizetők pénzéből finanszírozandó ún. közösségi feladatok közé tartozik. Az ipari-technikai forradalom korában az egész érintkezéskultúra átalakul, és így a nemzeti identitás hordozói (nyelv, szokásrendszer, hagyomány) is csak abban az esetben élhetnek tovább, ha igazodnak az új társadalmi-technikai körülményekhez. Ez az igazodás részben spontán folyamat, de – ismételve fentebbi véleményünket – erőteljesen befolyásolható is.

Vitatandó: a nemzeti identitások megmaradását a következő tényezők fogják befolyásolni.

- a) A nyelvek jövője és korszerűsíthetősége
- b) A kultúrpolitika (benné foglalják az állami és a privát szféra kultúrpolitikája és a média)
- c) A térségben ható területigazgatási és gazdasági átrendeződések (európai integráció, új regionalizmus, térségi gazdasági szövetségek stb.)
- d) A közgondolkodás hagyományelemei (a teljes értelemben vett történelmi tudat)

III. Kutatási tematika

A 4 évre tervezett kutatás követi a nemzetek jövőjét feltételezésünk szerint befolyásoló témákat.

1. A közép-kelet-európai térség nyelvei

Az angol nyelv és a regionális lingua francák a térségben. A német nyelv és az orosz nyelv, mint regionális lingua francák. Az egyes kis nemzeti nyelvek korszerűsítése és a térségben meglévő nyelvi programok (törvény, fordítási program stb.) A nemzeti kisebbségben élő népközösségek anyanyelvi problémái.

A közép-kelet-európai térség nemzeti nyelveinek statisztikája.

2. A nemzeti hagyomány továbbélése és korszerűsítése

A térség történelemoktatása, különös tekintettel a kontinentális, regionális és nemzeti történelem viszonyára. Történelemkönyvekben a másiktól alkotott kép vizsgálata. Javaslat a régió történelemoktatásában regionális alapelvek elfogadására.

3. Kultúrpolitika és a nemzeti identitás karbantartása

A kultúrpolitika nemzeti szempontjai: hagyomány és korszerűsítés. Kultúrpolitika a proletárdiktatúra államrendszerének lebontása után. Állami és magán-médiák.

Kisebbségpolitika, státuszpolitika, kultúrpolitika. A közép-kelet-európai térség nemzeti kisebbségei és a kisebbségpolitikai kódex. Magyar kisebbségek a szomszédos országokban és a tengerentúlon. Nem magyar kisebbségek Magyarországon.

Az Európai Unió és a nemzeti identitást megartó tényezők. Az Európai Unió és a nemzetiségi kisebbségek védelme.

Civil szervezetek kultúrpolitikája. Akadémia, kulturális egyletek, mint a 21. századi új civil társadalom lehetséges szervezetei.

IV. Publikációk

1. Monográfia

A közép-kelet-európai kis nemzetek jövője címmel 20 éves monográfia publikálása, amelyben a fentebbi témakörök egy-egy nagyobb fejezeti egységet képeznek.

2. Adattárak.

a) **A közép-kelet-európai kis nemzetek statisztikai adatai** (az adatgyűjtés köre megvitandó).

b) **A közép-kelet-európai kisebbségek történeti kronológiája, 1920–2002.**

c) **A közép-kelet-európai kis nemzetekkel foglalkozó történeti és politikai irodalom bibliográfiája.**

3. Konferenciák.

Az egyes témakörök kidolgozása előtt brain stormingok, a kidolgozás lezárása után nemzetközi szakmai konferenciák összehívása.

4. Egyéb publikációk.

Az Europa Intézet Budapest könyvsorozata (*Begegnungen*) rendszeresen közli a munkálatok

eredményeit németül és angolul (*Begegnungen*, illetve *Crossroad*).

Budapest, 2001. július 26.

Glatz Ferenc

Szülőföld-program

Glatz Ferenc, az MTA elnöke, mint a Nemzeti Stratégiai Kutatások Programjának vezetője fogadta Verestőy Attilát, az RMDSZ parlamenti frakciójának elnökét, akivel már többször tárgyalt. Az MTA elnöke a még két évvel ezelőtt megindult tárgyalások alapelveként Erdélyben a sok év óta meghirdetett Szülőföld-program kibontakozását kívánta megadni.

Verestőy Attila beszámolt a román parlamentben folyó tulajdonviszony-váltásokról, a privatizáció következtében előállott új helyzetről. Mindenekelőtt az erdőhasznosítás, az állattenyésztés területén megmutakozó lehetőségekről tájékoztatta az elnököt. Verestőy úr időközben felvette a kapcsolatot az Akadémiai Klub elnökségében is jelentős szerepet játszó Demján-csoport tagjaival. (A tárgyalások időpontja: 2001. július 16., június 18-án, ez év márciusában, illetve tavaly ősszel.) Az elnök a Nemzeti Stratégiai Kutatásokon belül a határokon túli magyar program (1999) újraindítását tervezi. De most már nemcsak a nyelvi kultúra (ez helyet kap a stratégiai kutatásokon belül A magyar nyelv az informatika korában című programban) és nemcsak a Kisebbségi jog és kultúra programban (ez helyet kap az MTA Kisebbségkutató Intézet által vitt programokban), hanem a gazdasági programban is. Az elnök a Programbizottság 2001. novemberi ülésére ígérte előterjeszteni a javaslatot, amelynek lényege: készüljön tervtanulmány a privatizáció utáni erdélyi új helyzetről, a magyarság munkalehetőségeinek megteremtéséről és közös román-magyar gazdasági beruházási programokról. Előzetes megállapodás született arról, hogy az elnök által

Szerzőink

ÁDÁM Antal

akadémikus, kutatóprofesszor, MTA FKK Geodéziai és Geofizikai Kutatóintézet

ENYEDI György

akadémikus, az MTA alelnöke

GLATZ Ferenc

akadémikus, az MTA elnöke

KELTAI Mátyás dr.

kardiológus, egyetemi tanár, SOTE Kardiológiai Tanszék, Országos Kardiológiai Intézet

KOPP Mária

az orvostudomány kandidátusa, egyetemi tanár, igazgató, SOTE Magatartástudományi Intézet

MESKÓ Attila

akadémikus, az MTA főtitkár-helyettese, egyetemi tanár, ELTE Geofizikai Tanszék

SKRABSKI Árpád

a szociológia tudomány kandidátusa, a Magyar Pénztárszövetség elnöke, főigazgató-helyettes, Apór Vilmos Katolikus Főiskola

SZATMÁRY Zoltán

a fizikai tud. doktora, egyetemi tanár, intézetigazgató, BME Nukleáris Technikai Intézet

VAJDA György

akadémikus, c. egyetemi tanár, BME

WEIDENFELD, Werner

prof., a Bertelsmann Alapítvány elnökségének tagja, a müncheni Ludwig Maximilian Egyetem Alkalmazott Politikai Kutatások Központja igazgatója

javasolt tervtanulmány elkészítése után az RMDSZ parlamenti csoportja és az Akadémia Nemzeti Stratégiai Programja közös vitát rendez, majd az elnök erdélyi útján szakértőkkel és hazai vállalkozókkal együtt tárgyal a lehetőségekről.